

Erős várunk...

Genftől Kolozsvárig – töredékek tegnapi és mai zivataros időkből

II.

SZABADSÁG ÉS ZSARNOKSÁG. Szabadságfosztott állapotban mi történik a színházban? Akár a szavak is önálló értelmezéssel melegítik át a termet. Ám a dráma és a színház hatalma és sugárzása ennél mélyebben, rejtelmesen és magasabb régióban működik, s igazolja magát. A *Fáklyalángtól* kezdődően Illyés Gyula történelmi galériát írt színpadra, melyekben a századok és hazaféltők viaskodásának tragédiába futó változatait mítoszi körbe foglalta. Gondolati és dramaturgia hatását az *Egy lócsiszár virágvasárnapjától* kezdődően Sütő András színpadi munkásságában észlelhetjük. A bukás végóráiban jutott szabadságharc politikai és hadi vezetője Kossuth és Görgey viaskodik a további cselekvés esélyén, a *Lócsiszárban* az elbukott parasztfelkelés után a kérdés: meddig a türelem a zsarnoki szorongatásban? Kolhaas Mihály a jámbor polgár feleségét veszve áll a nagelschmidt, a felkelés útjára. S itt a fordulat: a reformáció jegyében Luther letéteti a fegyvert Kolhaasszal. Következhet a megbocsátás? Nem; következik a becsapás: Kolhaas mégis bitóra ítéltetik. Lám, kiterítik így is, úgyis. A *Lócsiszár* a lázadás, a fegyveres harc tétjét, esélyét és reménytelenségét igazolta, noha Kolhaas végrendeletes szava: kicsi gyermekét Nagelschmidt a müncheni útra igazítja! Sütő András drámafolyamának Kálvin–Szervét történetében már újabb stáció az emberi–közösségi kérdésben: fegyvertelenül a gondolat igazságát megújító igénnyel közösségi erővé lehet-e küzdeni? Szervét nem ragad puskát, nem szervez harci csapatot, könyvével, tudományával, gondolataival, tehát hatásával akarva, akaratlan tovább hajtja a reformációt, vele gerjeszti a nyugtalanságot is. Genf pedig erős hitre alapozott köztársaság, Szervét voltaképp túlzó, hevítő tételeivel gyöngíti, pártosítja nemcsak a város rendjét és a „győzelmes tanítást”, vele az Európában terjedő reformáció erejét is.

Kálvin-drámájának ihletésében Sütő András nagyenyedi diákságának stúdióumait említette, hogy „miként estem döbönt ámulatba szegény Szervét Mihály máglyahalálán...” (*Mikor Genfben elindultam*). Azt egy beszélgetésünkben említette, hogy Kolhaas Mihály történetére (Kleist) Szabédi László hívta fel a figyelmét az

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)sűgőkkel* (2014).

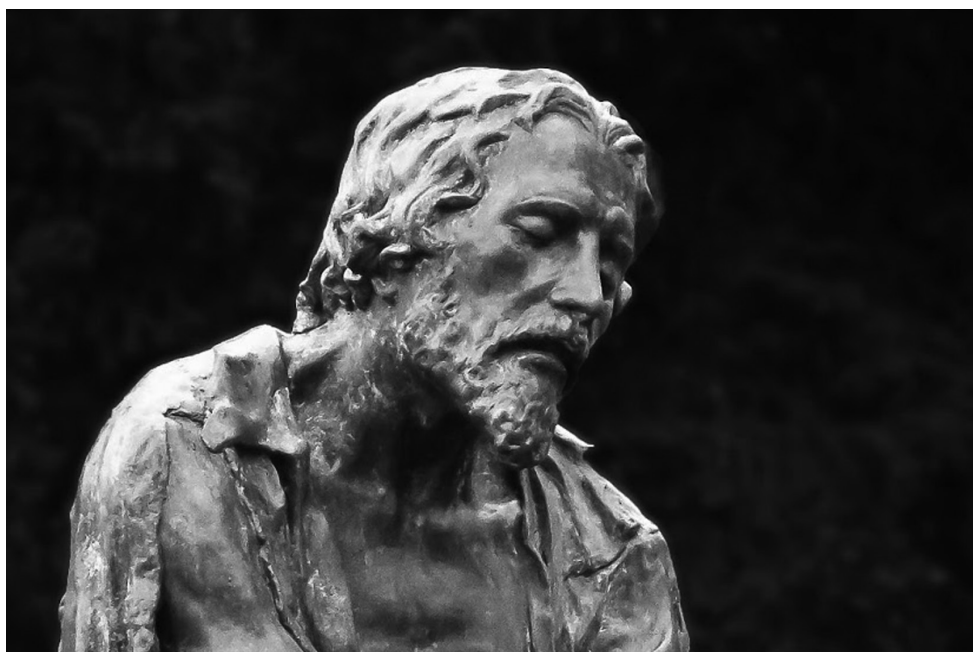
ötvenes évek közepén, a „máglyás történetről” pedig említi: 1964–1974 között „fölviharzott bennem”. Múltbeli és jelen kori véres történetek és a kisebbségi sors kínjainak metaforikus példázatait is kereste és vajúdta már akkor a romániai magyar irodalom számos alkotója. Hozzá: a nyelvi erő, a poétikus, képekben beszélő, drámai dialógus megteremtése is írói próbatételt jelentett. Sütő Tamási biblikus-játékos nyelvét a történelem színpadán folytatta, amit az idő is igazolt, hiszen a protestantizmus hozta Károly Gáspár *Bibliáját* és Szenci Molnár zsoldárait, anyanyelvünk egyházi és irodalmi éltető erejét. Szász László elmélyült, kiváló írásában Stefan Zweig regényét, a Kálvin-Szervét-ügy számos kérdését tárgyalva (*Sütő András Kálvinja és egyházi recepciója*) hivatkozik Juhász István professzor írására (*Kolozsvári disputa a Csillag a máglyánról*), mely számos egyházi támadás ellenében védte a darab teológiai igazát is. Sütő szívesen hivatkozott Juhász professzor írására, s amikor életrajzát írtam, a birtokában levő Juhász-tanulmány gépelt kéziratát is nekem ajándékozta. Juhász egyik fontos gondolata: „Kálvin és Servet ellentétét nem lehet az újkori európai történet semmilyen analógiájával magyarázni. A reformáció harcai beletartoznak abba a keresztyén társadalmi rendbe, amelyben a »magistratus« – mai szóval az állam és a jogszolgáltatás nemcsak Mózes II. táblájának, hanem az I. táblának is az öre. Talán ez az egyetlen pont, amelynek elvében nemcsak a reformátorok és a római egyház, hanem még a Szentháromsághívó és Szentháromság-tagadó keresztyénség, igen, még Servet és Kálvin is egyetértett. Ez volt az a pont, amelynek gyakorlata szempontjából azonban Servet máglyája, 1553. október 27. történeti fordulópont lett.”

Szász tanulmányában árnyalatosan igazolt Zweig és Sütő mondatainak párhuzama, a darab fogantatásának ihletére erős igazolás. Titokzatos, hogy Sütő írói és közgyi megszzenvedettségben, a kisebbségi sors kimondható és elbeszélhető vajúadásában más impulzusok, élmények miként szervültek, s majd tisztultak művekké. Csak sejtéseket említhetünk: vélhetjük, Sütő drámaírói kedvét erősítette az élmény, hogy 1970 telén Németh Lászlót erdélyi útján kísérhette, s a *Két Bolyait* Marosvásárhelyen bemutatták, apa és fiú harcában azt a páros dramaturgiát érzékelhette, ami a *Lócsiszárt* követően a *Csillag a máglyánban* s majd a *Káin és Ábelben* is változatos játékkal alkalmazott. Színpadon ugyan nem láthatta, de ha korábban nem, az 1971-ben *Szerettem az igazságot* című drámagyűjteményből megismerhette Németh László *Galilei*-drámáját. Hogy Szervét tanait visszavonja, nem ugyanaz a dilemma, mint a Galileié: „...jóakarató ajánlat: törjük el a tollat, hogy megmentsük a fejet. De az, hogy a tollamat elmarasztalom, elégtételnek elég-e?” – mondja Németh. A kérdés hasonló: Szervét ha kimondja a Revocót, akkor megmenekül a máglyatűztől? Galilei kérdésére a *Lócsiszárban* már válaszolt Sütő: akkor sincs menekvés, mert becsapatás által mindkét út járhatatlan, s mégsem reménytelen. Éppen azért, mert a tragédia közösségi fogantatású, mint már a görögök színházában is. A félelmet tudatosítani, s a nézőtérrel vele a remény: a veszély mégiscsak elhárítható!

Említettük, a Kálvin-drámára való készülődés idejét ismerjük, így a *Lócsiszár*-al egyetemben, a gondolat-dramaturgiai ihletkörébe vonhatjuk Illyés *Testvérek*

című drámáját is. Amely az 1972-es pécsi bemutatóját követően a *Kortársban* is megjelent. A *Dózsa*-dráma új változatában György és Gergely a dulakodásigmenően viaskodnak a harc értelmén és az ország boldogulása felett. „Gergely: De ember számára a rendetlenség a zsarnok legtermőbb melegágya. »Az én szabadságomban majd én teszek rendet«, mondd te. S ha nem lehet kivívni sem a szabadságot rend nélkül, »majd lesz gondom a rendbontókkal«. De ez már megint csak fegyveres rend, azaz zsarnokság. A zsarnokság örök pribékjeivel és hóhéraival.” Kálvin Genfjéből kérdezzük: hol kezdődik a zsarnokság? Merthogy kínzókamrákkal, máglyatűzzel és akasztófaival végződik, azt tudjuk. Közte besúgók, rágalmozók, hamis ítélezők, s az egészet áthatja a rettegés. Páskándi Géza politikai hajszát is megélt, így a szatmárnémeti bemutató tiltását szenvedett *Rejtekhely* (1972) című darabjában Danton így beszél: „Már nem forradalmár vagy te, Maximilian Robespierre, hanem diktátor! Mindenki fél tőled. Azt mondd, szereted a népet, hogy szeretheti az a népet, akitől fél a nép? A barátaid is rettegnek tőled...” Szervét is hasonlóképpen vélekedik Kálvin genfi köztársaságáról. Stendhal genfi időzésében „nagy zsák könyvet” tanulmányozva Kálvin-becsülését így rögzíti: „nem tett ugyan szegénységi fogadalmat, mégis szegényen halt meg, és mindig is szegényen élt. Bölccsé és erkölcsössé nevelte népét, amely három évszázad múltán is megőrzi az egyéni jellem nyomát.” S már történeti dimenzióban folytatja: „Kálvin összebékítette a két ellenséget, a vallást és a szabadságszeretetet. Máglyára küldte Szervétet, aki meg akarta bontani ezt a békét; és a béke majdnem három évszázadig eltartott egész a képmutatók eljöveteleig, és végül ránk hagyta a fura genfi köztársaságot.” Ami pedig a jövőt illeti: „Hogy lehet majd összeegyeztetni ezt a két nagy erőt, a vallást és a népeknek a vitázó két ház iránt megnyilvánuló rajongását? A kettő közül melyik diadalmaskodik az emberi szívben? Ettől függ a huszadik század sorsa” (*Francia földön*. Genf, 1837). A kettőség pedig Stendhal szerint: a személyes vizsgálódás, „amit a római vallás semmiképpen sem tűrhet”, s ez ellentétes Szent Ágoston vallásával, „aki ezt mondta: Hiszem mivel hihetetlen”. A XX. század múltán már közhelyes felismerés: a személyes vizsgálódás dolgában az ember világméreteken és történelmi súllyal megbukott. Új évezred: elérkeztünk az emberiség újabb stációjához.

(*Champel mezejét valamikor úgy jelölték, hogy Genf déli kapujától pár száz méterre terül el. Sütő András itt járva 1978 májusában „tüskés bokrokon” átvérgődve, esteledőben kereste Szervét emlékét. Az 1553. október 27-ei máglyatüzes napot idéző emlékmű feliratát Zsigmond Gyula fordításában az író is közli: „Ezt az engesztelő emlékművet 1903. október 27-én Kálvin, a nagy reformátor hűséges és tisztelő gyermekei emelték, elítélve ama tévedést, amely korának hibája volt, és szilárdan ragaszkodva a reformáció igazi elveinek és az Evangéliumnak a lelkiismereti szabadságra vonatkozó tanításaihoz.” A Csillag a máglyán jegyében úgy méltó, hogy Kálvin János után Szervét Mihály emléke előtt is tisztelegjünk. A pokoli forráságban Magdó vezetésével, tikkadó ajakkal és érdeklődéssel bolyongunk barátainkkal, Ibolyával és Bélával; se mező, se „ruhaszaggató, gubancos kökényes cihesúrú” (Sütő). Hatalmas épületek között le s fel futó utcák labi-*

Clotilde Roch: Michel Servet (1908, bronz, a 2011-es genfi másolat részlete)

rintusában egyre kételyesebben tűnődünk: vajon az új lakótelepek építésének láza nem szántotta-e ki az időből is Szervét emlékét? Majd hökkenetes fordulat: szobor tűnik fel! Ülő alakja a járda fölé hajlik, s maga elé tekint. Sütő még nem írhatott róla. 1908-ban Ady írja tudósításában Párizsból: „klerikális heccként a pápisták állítottak szobrot, hogy bosszantsák a protestánsokat” [július 11.]. Genfben Clotilde Roch alkotásának sorsa van: 1908-ban készült az emlékmű, de a hatóságok visszautasították. A Genf közeli Annamasse városka befogadta, s évtizedeken át őrizte, s őrzi Szervét, a tudós emlékét. Aki „a vér oxigénellátásának” felfedezőjeként az orvostudomány becsült személye. Szervét szülővárosa, Saragosa 2004-ben felállította a szobor másolatát. 2011-ben, Szervét születésének 500. évfordulójára az annemasse-i szobor újabb példányát Genf városa öntette ki, s állította fel a valamikori máglya helyén. Nézem a meggyötört krisztusi arcot, s szenvedésében képzelem Kálvint is: „Meddig, Uram, még?”... Századok mélyéről nem az idő szépítő, hanem tisztító hatalma világosítja meg és párosítja kettejük alakját. Ebben az ihletben nyílhathott meg az író előtt a párizsi diákszoba ajtaja, vele a soha nem volt jelenet: Kálvin és Szervét diáksága, a maga emberi és írói viaskodásából a XX. század idegrendszerében foganva. Melynek sejtelmes igazát Sütő genfi emlékezésében így összegezte: „lelke legmélyén egyik a másikat titkon és fájdalmasan szerette, még tán csodálta is”. Igen, az összetartozás kínjában fogant személyes, írói viaskodás hívta életre a darabot.)

HARAG GYÖRGY PÉLDÁNYA. Itt állok, másként nem tehetek címmel Sütő két darabját foglalja magába a Kritérium 1975-ben kiadott könyve. Benne a Csillag a máglyán, melyet bejegyzéseivel Harag György rendezőpéldánnyá formált. Szó-

katlan gyakorlat, de Gyuri munkamódszerét ismerve így természetes; nem gépiratos szövegből dolgozott. Mert nála törvény: semmi sem végleges. Amit a tegnapi próbán mondott, arra másnap délelőtt már legyint; „hülyeség volt” – és szalad fel a színpadra, hogy a látott jelenet inspirációjában új sugallatát kedves-játékos bájjal közölje színészeivel. S meglehet, tíz perc múlva azt is elveti, hogy újabbat javasoljon. Eleme volt a rögtönzés, a folytonos nyugtatatlan, kísérletező játékosság. Példányából nem tárhatjuk fel úgy az előadás koreográfiáját, mint más rendezők partitúrájából. Mégis, olvassuk a drámát Harag György jegyzeteivel, mert a készülődés napjaiban született gondolatainak (1975. január) jelei, jelzései majdani előadásának számos hangsúlyát értelmezik, megvilágítják.

A nyolcvanhárom lapon nyomtatott szöveget áttekintve feltűnik: ceruzajelzett a legtöbb. Színek változata se rögtönzött; fekete ceruzával főként húzott, piros tollal pedig értelmező gondolatait észleljük. Bizonyára többször jegyzetelt, különböző időben rögzítette majdani rendezésének vezető csapását, de áradó s hullámzó próbaközi gondolatait már nem iktatta a könyvecskébe. Ami a legerőteljesebb: sokszor lapról lapra áradnak ceruzás húzásai, gyakran oldalnyi terjedelemben. Vélhetjük: a próbák folyamán is rövidítette a szöveget; bizonyára kedves színészeivel, Héjja Sándorral (Szervét) és Lohinszky Loránddal (Kálvin) egyetértésben színpadra véglegesítették Sütő szövegét. Előzetesen két szempont bizonyosan vezette Harag Györgyöt: a terjedelmes szöveget mindenképp rövidíteni kényszerült. Másfelől a vallási képekben gyakran habzó disputákat vagy egyházi utalásokat tanácsos volt egyszerűsíteni. Merthogy Harag stílusa a lendületes és intenzív játék, de fontos, hogy a néző a szöveget is értse a színpadi események sodrában. Márpedig a nyelvi-mitológiai képek folytonos szikráztatását hallva a néző eltévedhet, megtapad az egyiknél, miközben már újabb képi villanás következik. Hozzá: bizonyára a dráma és az előadás védelme is vezette a rendezőt, csökkenteni a hitbéli utalásokat, képeket, nehogy a cenzúra vallásos darabnak minősítse az előadást. Mert a hivatalos éberek előtt már nem a mondatokért lobban a küzdelem, hanem maga az előadás tétje kerül veszélybe. Más rendezéséből, így az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című előadásából is tudjuk: Harag csupaszítja a dialógot, hogy élesítse a drámai helyzetet. Másfelől az ő képszerű, látomásos gondolkodása egyszerűsítve a tirádás, dialógdús jelenetet, feszült színpadi létté tudja emelni a dráma helyzeteit. Azaz: színpadi képeivel is beszélt a drámát, az írói gondolatot.

Áttekintve a Harag György jegyezte példányt, lássuk húzásának irányait és természetét. Az első, a párizsi képen Kálvin és Szervét dialógjaiból kevés maradt ki; az is inkább Szervét látomása, amikor a máglyahalált, az akasztófát és a hugenotta képeket említi. Bizonyára azért is, mert Harag didaktikusnak érezvén, hogy már a darab elején Szervét pendíti azt, ami majd sorsát bevégzi. Az is kiténik, hogy a rangok, tisztségek említésekből törölt a rendező, vagy például a „máglyamester” magasztos kifejezést inkvizítorra módosította, s a „Hála istennek” formulát pedig „Örvendekre” változtatta. A párizsi jelenet vitalégtörését a Hitnyomozó érkezése felizzítja: Harag pirossal három alkalommal is

feljegyzzi: „félelem”! Előbb Kálvin öccse, Antal (a most elhunyt Jancsó Miklós), mint hírhozó szövege mellé írta, aki a poroszlók érkezését tudatva, menekülésre sürgeti bátyját. Alább a rendező a kapudöngetéshez jegyezte pirossal: „félelem foka. A jövés módozata háttér árnyékkal” – s egy nyíl is mutat Kálvin dialógjára, mely szerint „nem keresztényi eljárás alá, vizsgálati fogság alá vetni a szabad vizsgálódást”. A dörömbölésre és a „Kinyitnire” „ki akarna ma keresztény lenni...”, majd húzva: „ha török, mohamedán, akár emberevő is, bántódás nélkül sétálhat közöttünk, míg”, s folytatódik: „a keresztényt máglyára hurcolják saját keresztény társai...” Majd újabb húzás következik, s a lap alján ceruzával: „valami elvont megoldás – túl a valón”, aztán pirossal: „megvan jan. 3-án éjjel”. A tömörítés, a színpadhevítő sűrítés érdekében újabb Kálvin-Szervét-sorok kihulltak, így a Hitnyomozó belépésére robban Szervét háromszori Tolérance-a. További röpke dialógot Harag elhagy, hogy a Tolérance-ra a Hitnyomozó belépőjével azonnal a tárgyra térjen: „Ön kicsoda?” – nincs részletező dialóg, hogy a helyzet idegébe hasító a szöveg, máris vallatásba kezd! Mellette a rendező piros betűs jegyzete is: „nagyon fél Sz.”. Vagyis Szervét, ami jelzi a romantikakísértő pillanatokot Harag azonmód hatástalanítja. Szervét bátran kiált tolérance-ot, ám a Hitnyomozó első mondatára remegő lélekkel válaszol. A lobogás mélyén a féltő ember lappang. S néhány lap múltán újra piros bejegyzés. Amikor La Forge-ot a poroszlók „kifelé toloncolják”, Harag piros tollával a szöveg fölé írta: „Forge-félelem!!! állati! megy, aztán kitépi magát – végső erő, végső kétségbeesés”. Mert La Forge-ból a félelem kirobbanja a diák való nevét: „Kálvin úr, ne hagyjon elveszni!” Majd újabb rendezői jegyzet, amikor a szerző kívánalma szerint „Elviszik” La Forge-ot: „árnyékok mozgása-szaladások” – így Harag, mely a félelem légkörének színpadi felnagyítására utal. S amikor a Hitnyomozó ígéri Kálvinnak La Forge-ot majd nem kínozzák, Harag megjegyzése már az ámítás hazugságára utal: „mert agyon van kínozva”.

Az első felvonás második képe Szervét vallatása. Harag néhány apró megjegyzést és Szervét féloldalas szövegét kiiktatta. Okkal, hogy sűrítse a kihallgatás légkörét, amúgy némiképp ismétlés, mert Kálvin-mentő gesztusát magyarázva a párizsi nyomozást idézi fel. A második felvonás voltaképp Kálvin és Szervét genfi találkozásának hatalmas dialógusa. Apró húzások: kegyes fordulatok, evangéliumi hivatkozás, más felekezetekre utaló képek, szavak, félmondatok hulltak ki a rendező példányából. Amikor az „államtitkárt” „tanácsosra” cserélte, az nyilván elővágás a cenzúrának is, nehogy időszerűségi üzenetként értelmezze a jelenetet. Az már érdekesebb, amikor Sütő darabjában Szervét azt mondja: „Az én gondolataim, János, vámmmentesek”, s Harag a mondat első felét húzza, és általánosító formulával erősíti a mondatot, így: „A gondolatok, János, vámmmentesek.” S még egy értelmező toldás, amikor a fölkelőket említi Szervét, általánosan beszél, Harag betoldása konkretizál: „Fölkelők voltak, csontokig érte már őket a nyomor, nem saját vezérük ellen tüsszentettek a tanácsban.” (A kiemelt szöveg a rendező toldása.) Fontos árnyalat az előadás gondolati áramában a második felvonás vége, amikor Sütő szövege szerint Kálvin kérleli

Szervétet: vonja vissza a Restitutio Christianismit, majd a Rendőrfőnököt Szervét letartóztatására utasítja. Harag Kálvin szövegét kihúzta, az őrizetbe vételt nem. Így Genf első embere egyensúlyosabb helyzetben marad a dráma további menetében és viaskodásukban, ami egyébként Sütő András törekvésével is egyezett. A harmadik felvonást a szerző szimultán képekben gondolta; „Kálvin és Szervét közös cellája, a bíróság terme, a Saint Pierre szószéke, Champel mezeje a máglyával.” Sütő a darabhoz írott jegyzetében írja: a pör idején Kálvin felesége, Idelette már nem élt, de fontos dramaturgiai megoldás, hogy az író feltámasztja az 1549-ben elhunyt asszonyt. Így a börtönjelenetben Idelette Kálvint felkeresi. A darab feszültsége emelkedik, amikor Idelette hamis szerepjátékosnak mondja bilincses férjét. Asszonyi, lélektani árnyaltság és erő, mely fokozza a tétet: Idelett meggyőzi Kálvint, vegye le magáról a bilincset, és Szervétről is! Hogy egymásmellettiségben méltó és szabad vitát folytassanak. A tárgyalóteremben elhangzó vallomásokot a rendező csiszolta, ahol soknak tűnt a teológiai és történeti hivatkozás. S ott is rövidül a jelenet, amikor Fárel kéri a konzisztóriumot: helyezze szabadlára Kálvint! Ekként erősítve azt az írói gondolatot, készülődik, szervezkedik a Kálvin utáni idő! Sütő tehát a valóságos Fárel alakját módosítja, hogy a dráma hőseit egyensúlyban és a magasban tartsa. A börtönben Kálvin és Szervét disputájának újabb fordulója: itt, élezve a helyzetet, a rendező erősen húzta az író szövegét, sorvasztva a hivatkozásokat, az imádságos fordulatokat, képeket. Szervét írásainak kíméltet s a vita halasztását kéri, kérlel, de már nincs tovább! „Zuhogjon csak ránk Isten választóvize” – válaszolja Kálvin, s már a párizsi diákidőre sem akar emlékezni. Itt következik egy villanásnyi jelenet: a rendező ceruzával karikába fonva egy kérdőjellel kíséri Fárel parancsát: Szervét a templomba nem léphet be, tehát a nyilvános vita így elmarad! Amiről Kálvin nem értesült. Így a szószékről az egyházfő mennydörög, Szervét pedig a börtönben Kálvin szószegését kiáltja. A páros becsapottság drámája, s ez az a pont, ahol a történeti, teológiai szempont végképp megrokkann. Sütő drámaalkotója s Harag rendezői törekvése sűríti és tisztítja a dráma gondolati modernitását. Egymástól szétszakítottan, mindketten magányosan, a maguk terhével. Szervét már nem az életét, hanem a könyvét félti a tüztől. Itt a vég: felcsap a champeli máglya tüze. Szervét kiáltozását Kálvin után a rendező jegyzete látvánnyal, kontralátvánnyal más dimenzióba tereli: „itt jönnek be Fárelék – látja, hogy nincsenek ott Kálvinék”. Fárel pedig tudatja más városok szavazatát: Szervét: eretnek! S majd Fárel az, aki a végzést is diktálja De la Fontaine-nek. A jelenet végképp középpontba állítja Fárel személyét. Fönn a szószéken Kálvin hiába sorolja kérdéseit az elmaradt Szervétnek. Aki pedig a börtönben szólítja a vádlókat, de Harag itt is dolgozott a ceruzával, némi szitokáriától mentesíti Szervétet. S az utolsó jelenet: Champel mezeje, Harag a szöveg jó kétharmadát kihúzta. Fáreléből is, de ami maradt, az szikár és kérlelhetetlen: „Nem kételkedem a bűnösségében, ahogy nem kételkedem az Istenben” – mondja Szervétről, s hogy Perrinről, a lázadók vezéréről is közli: „Megérdemelt helyén: a börtönben.” Szervét bocsánatkérő mondatait is elhagyta a rendező, így erő-

södik vádja: „...te biztattál... Írásra biztattál...” Kálvin kevés szövege is rövidül, mely bizonytalanságában védekező: „ha százszor igazad lenne: akkor sem hagyhatom el az EGÉSZET annak RÉSZÉ miatt...” A Golgota hegyéről érkezve, a krisztusi kereszt alatt kérdésével feltűnik Veronika: Harag a kritikai mondatot elveti („Istenem, doktor úr, de rossz csillagzat alatt született.”); kérdése marad, így emelkedik poétikussá biblikus jelenése: „Miért a barátaihoz? Miért nem az ellenségei közé menekült? Hol van ilyenkor az Isten? Hol az igazság, fényes Mindenható?”

Az utolsó jelenetben húzott és a meghagyott szövegek mellett is fekete és piros színnel jegyzett kérdőjelek következnek. Az előadásra készülő Harag György dilemmáit sugallják; a munka közben felmerülő kérdések kínjára utalt? Nem tudhatjuk, de talán az előadás felidézésében a dráma és a JÁTÉK újabb mélységei is feltárulnak.

CSILLAG A MÁGLYÁN. Úgy indul a kolozsvári előadás, hogy világos a néző előtt, Sütő színpadképre utaló szavait Harag felbontja: a három oldalon deszkafal, két priccs egy asztal, szék és két láda (díszlet: Tóth László). Nincs kép a falon, „a nyíló ablakból” Párizs tornyai se látszanak. Semmi naturalisztikus, nyersen csak a legfontosabb, ami a dráma, a jelenet légkörét megteremti. Harangok se szólnak, a tüntetők rikkantásai se töltik be a színpadot. De ami fontos Harag előadásában: középen a sokaság hátulról közeledik a néző felé, s kiáltozás helyett éppen néma egységében sugároz erőt és rendíthetetlenséget. Visszatérő kép Haragnál, hogy a tömeg, mint egység, tehát közösségi erőként jelenik meg a színpadon. A *Tragédia* marosvásárhelyi előadásában (1975. január) a Prágai képből a két tanítvány szövegét egy auditoriumnyi diákság kérdéseivé avatta, a Londoni színben pedig a vakok vonulását megrendítő képből láttuk. A kivételes színházi ember természete, hogy a társulattal mint közösséggel is van gondja, mondandója. A *Csillag a máglyán* kolozsvári előadásában ugyan statisztáltak amatőr színpadosok és református teológus hallgatók is, noha a diákságnak megtiltották, hogy a bemutatón jelen legyenek, a bukaresti felvételen a színház más előadásainak kiválóságai statisztáltak. Ezért is oly szuggesztív képsor a nép megjelenése, jelzése annak, hogy Harag szeretet- és szellem körében a színészek alázatosan dolgoztak. Egységesülve sugallták a drámát és az előadást átható vallási és politikai légkört is.

Feltűnik a diáktanya két lakója: Kálvin-Lohinszky Loránd fekete hajjal, körszakállal, Szervét-Héjja Sándor is szakállasan, mindkettő bőr nadrágban, világos felső nyersvászon viseletben. Kortalan férfiak. Hétköznapiságukban semmi stilizáltság, hogy a fiatal hallgatókat maszkosan imitálják (jelmez: Schranz-Kunovits Edit). Harag és az előadás, mentes a naturalizmustól, az írói gondolatok, viaskodásuk és sorsuk fontos, nem pedig a koruk. Az indító jelenetben: az alaphangoltság a játékos komolyság; Szervét ugyan súlyos álmait említi, és orvosi kísérleteit, mégis a baráti közelség jellemzi őket. Ahogyan például Kálvin a reszkető Szervét hátára teríti a kabátot. Könnyedség, bolondozás is, a priccsre lehe-

veredő Szervét évődő kedélye, máskor egyik a másik mellé guggol – képek, melyek az albérlet lakóinak ifjúságát hitelesítik. Viaskodásuk játékosága szinte idilli, s ha mégis felmerül a bátorság kockázata, Illyés gondolatát asszociálhatjuk: „a tisztaság oly fokú igénylése, ami már forradalom” (A *Testvérek* bevezetője). De a Félelem lassan beszívárog a párizsi szobába: előbb Kálvin öccse hozza a rémhíreket, majd valójában is betör a házba: a Hitnyomozó (Péterffy Gyula) érkezik. Miközben Kálvin és Szervét a hivatalos ember illetékességének a tisztázását óhajtják, s házkutatás törvényességének képtelen, abszurdoid voltát felerősíti a rendezés, a kíméletlenség fizikai képe villan elő: La Forge (Köllő Béla), a háztulajdonos jelenése, akit a félelem és a kínzatástól való rettegés összeroppantott. S persze hogy kiáltja Kálvint, s leleplezi az álneves diákot. A könyv is kitüntetett sorsjelentés Harag színpadán, melyre a szerző nem utal. Ahogy a Hitnyomozó köröz, s nézi, majd bele-belerúg a könyvekbe, Dante, Villon... s amint Kálvint kísérvé távozik a főéber, a színpad közepén ott a könyvhalom – a poroszlók darabonként a ládába dobálják, majd a fény elalszik, így végződik a párizsi kép. De itt Harag apró jegyzete: „Szertartásos étrendezés, gyorsan, láncdübörgés.” Majd pirossal „latin ének”. Átvezetés a második stációba.

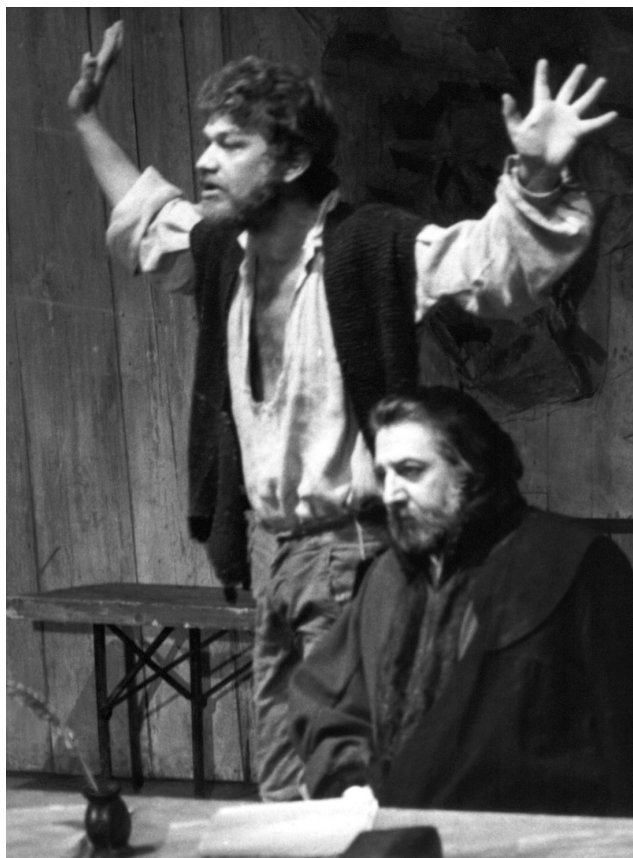
Hökkenetes látvánnyal indul a második kép: két felfüggesztett ember. Megkínzottak? Kivégzettek? Mindegy is. Ha az első kép dialógusaiban csak lappang az erőszak, a következő jelenet rémköre azonmód megcsapja a nézőt. Veronika (Katona Júlia), a tűzmester felesége és a mindent túlélő de le Fontaine (Barkó György) disputája már a kínzás változataival folytatja. Amikor az asszony említi, hogy a vallatás tanulsága: „nincs többé barátság”, a főjegyző befogja a száját. S újabb vonulás, ahogy Harag ceruzás jegyzetében olvassuk: „Bevonulás szertartása – fegyveres – ima-ceremónia-latin dal, zászló-letevés – csillagos szűzmáriás.” S a nyomtatott oldal homlokán, a szöveg fölött ez áll: „valahol le kell engedni egy nagy csillárt”. Így történt; a deszkafalak tovább állnak, s a három egyházbíró egy-egy fal fölött, a magasban foglal helyet. Középen Ory (Vadász Zoltán), aki a kihallgatás idején becsukott szemmel kérdez és vádol. Mélység és magasság, bevezetik Szervétet, aki láncon akár egy börtönben áll az ítélkező testület előtt. Szinte sötét a színpad: Arzeillier (Horváth Béla), de la Court (Katona Károly) két oldalsó fal fölött csak fejükre vetül a fény, alant a mélyben Szervétre is egy pászta. Bizonyára a próbák során Harag érzekelte, hogy Szervét szövege párizsi gesztusát idézve fontos, miszerint Kálvin körözött könyvét magára vállalta a Hitnyomozó előtt, így a szöveg egy részét visszaállította. Amikor Szervét tiltakozik szerző volta ellen, példányában Harag oldalt megjegyezte: „pánik”. Héjja Sándor zaklatottan letérdel, s háromszor ismétli monológja végén: „Semmi bizonyítékuk rá”-t.

S újra a könyv! Ory a magasból dobja alá a Művet! A vallatás már nem is igazán Szervét hitbéli vélekedése felé veszi az irányt, hanem a könyv sorsa és ártalmas hatása az igazi kérdés. Hiszen Szervét nem tartózkodott Genfben, de a libertinusok körében munkája veszélyesen hatott! Mert „A szerzővel ugyanis végeztünk. Az olvasói következnek” – mondja Ory, aztán Szervétet bilincs-

lánccsörgéssel elvezetik. A bírák dolgukat végezték, Harag rendezésében még egy imarítus, s aztán elvonulnak. Férjét féltő Veronika és de la Fontaine szövet-sege folytán egyetértenek: Szervétet menekíteni muszáj!

Harag a szerző ajánlata ellenében a második felvonás látványát is csupaszította. Se tanácsterem, se a fegyveresek szobája, a Saint Pierre homlokzata is fölösleges, lódobogás se hallik. Változatlan a magas deszkakarám, Kálvin asztala, mögötte szék, a hátsó falon egy térkép, a reformáció őrtüzeit zászlócskák jelzik. Semmi több. Kálvin és de la Fontaine disputájával indul, mely a terjedő reformáció gondjait és harcait villantja fel. Máris a dráma újabb stációja: Szervét betoppan Genf urához. Kálvin féltő mondattal fogadja: „Nem kellett volna idejőnnöd.” Majd: „Eredj innen, ahová magam is kényszerből és borzadállyal jöttem. Fárel átkainak súlya alatt, mert jól tudod: magányra vágyom, tudományos munkásságra, s irtózom a harctól, de Genfet másként Isten elé vezetni lehetetlenség.” S itt kezdődik Sütő darabjának és Harag színpadának új fejezete, amikor Fárel központi alakká formálódik. Színre még nem lépett, de már tudjuk Kálvin államában fő tekintély. Szervét sorolja a büntetéseket, apró hétköznapi eseményekért is sok hónapi fogság, mire Kálvin: „Fárel túlzásait számoltad össze a kocsmában.” Hullámzik a vita; fel-feldereng a két egykori diák baráti érzése, máskor a vád és a szigor válasza: „Minden újításnak határa van” – Kálvin-Lohinszky, akinek prémmel szegényezett, hosszú köpenye aszkéta voltát rajzolja elő, hajában némi őszítés jelzi az idő múlását – Héjjánál még ennyi se –, impulzív, sodró erejű disputájuk tartja a feszültséget. Betoppan Fárel: „Állítsuk fel az akasztófákat!” A libertinusok büntetését követeli. Amit Harag többször beiktat, így Senkálzky Endre diktátorivá növeli az alakot, Szervét falnak dőlve keresztbe tett kézzel hallgatja az agg hatalmas háborgását. Mosolyog is talán? S újlag egy komponált közösségi kép: ahogyan a szelíd polgárok bevonulnak, a fegyveres lázadás írói jeleit Harag törölte, hogy igazuk erejét erkölcsileg erősebben igazolja: szabadságot! Vásárolni és kereskedni óhajtanak! Élni tehát. A közösség szelídségben fogant emberi joghoz való ragaszkodás látomásos színpadképe. A Perrinnel való vitában Fárel a hangosabb, Kálvin inkább a hitbéli szertartás dolgában határozott. S a felvonás végén már Fárel ül az asztal közepén: a páros bilincselés következik, a majdani nyilvánosság reményében. Harag egyensúlyos záró pillanata: Kálvin térdel Szervét előtt.

A harmadik felvonás börtönjelenete: Harag Sütő eligazítását is lefokozza, se priccs, se asztal, könyvek és a gyertyatartó is felesleges; Szervét fekszik a padlón, Kálvin guggol, s kabát a vállán, betakarja Szervétet. Hasonló gesztusok, mint a párizsi diákszobában! Kálvin a kinti életet a börtönből is felügyeli. S a rendező szövegkönyvével összevetve is feltűnő változás: De la Fontaine helyett, szövegét átvéve a Rendőrfőnök (Mihály Pál) tájékoztatja a zendülőkről. Idelette érkezik, Sütőnél nincs utalás, Harag színpadán Fárel kíséri, mert Fárel a játék-mester. Említettük, az író jegyzetében áll, a valóságban a vita idején Idelette már halott volt, de hogy fontos dramaturgiai oka volt föltámasztani, azt Harag színpada megerősíti. Mert Bisztrai Mária alakítása kérlelő voltában is Idelette hatá-

Sütő András: *Csillag a máglyán*, kolozsvári előadás.
Héjja Sándor (Szervét), Lohinszky Loránd (Kálvin)

rozott és racionális. Semmi érzékenység, semmi önsajnálató betegségjáték. Idelette Harag előadásában bilincsverten is komédiásnak látja férjét. Nem egyszerűen asszonyi féltéssel szól, hanem az egyenlő esély méltóságának igényében szinte követeli: Szervét is szabadon beszélhessen! A tárgyalóterem: a deszkapadló megnyílik két sorban s párosan egymás mögé ülnek a prédikátorok. Szervét és Perrin is a szabadság igényében érvel: „A szabadság nem külsőség, hanem a belső ember” – mondja Szervét, mire Perrin: „Külső kényszer nélkül. Ordinance-ok nélkül.” Ami más *Csillag*-előadásoktól nagyban különbözik, hogy Harag Perrinje (Pásztor János) önmérséklettel és méltósággal érvel. Semmi fegyveres fenyegetés, rohamozás, mint Helsingörben Laertes lázadó indulata a *Hamlet*-ben, Harag szerint Perrin békés követelő.

A harmadik felvonás szimultán színpadszerűen működik: börtön, tárgyalóterem, szószék, s egy-egy fényvető világítja meg a helyszíneket. Kálvin a szószékről szikrázik indulatában, Szervétet szólítja, közben Szervét a börtönben Kálvinért kiált. Egymást hiányolják a nyílt vitára. S itt Harag ismét beiktat egy

közösségi pillanatot. „Nyílt vitát!” – követeli az emberi sokaság. Kettős becsapátás Fárel játéka: Szervét maradása felől ő intézkedik, s Kálvin ágálhat a templomban. Szöcs István észrevétele (*Fordított Galilei*): Kálvin másképp beszél a szószéken, másként emberközelen; harsányan a templomban és szelídebben Szervéttel és környezetével. Valóban, írói árnyalás is, s nem csak azért, hogy Sütő Szervéttel hiteles páros gyötrelmeként mutassa a küzdelmet. A sokaság előtt, épp a becsapottság, a csalódottság fájdalmában nyersebb, Szervét hiányában számon kérő indulattal tajtékzik. Fordított Galilei-sors, mondja Szöcs, mert Szervét élettétje már nem a máglya tüze, hanem a Mű, könyvének megmaradása! Cs. Szabó László is hasonlóan érzekelte: „Nem, nem, én meg akarok menekülni, és álnéven élni, és minden, de a könyv, de hát a könyv, az független tőlem, azt nem tudom visszavonni, az visszavonhatatlan. Az, ami az embert leteríti a drámában, pontosan ez: hogy ott lesz hős belőle, hős lesz a könyvért” (*Csak tiszta forrásból*). S így igazán hangsúlyos a korábbi Harag-látomássor, amikor rugdosással, kupacból ládába dobált művekkel vagy a magasból aláhajított Mű drasztikus látványát mutatja a színpadon. Kálvin Idelettenek engedett, a sokaság követelte nyílt vitát vállalta – és Szervét mégse jelent meg. Az életrajz egy korai becsapátást feljegyez, Szervét védelmében Kálvin életét kockáztatva elment Párizsba, ám társa nem jelent meg, eltűnt. Sütő az életrajzi momentumot, Fárel mulasztására igazítva, találó dramaturgiai erővé formálta. Midőn a máglya magasát jelző dobogón áll Szervét, s Veronika kérdése felhangzik a vereség érzésében a néző fájdalmas felismerése: formátumos emberek mögött és helyett Fárelek diktálnak. Az új idők máglyaváltozata, túlélő bürokraták mint törvényen kívüli lovagok; médiumok mint szennycsatornák, a világháló rágalmazó alvilági társadalma egyre inkább átveszi a hatalmat életünk felett. A „nyilvánosság” univerzális diktátori világ-formálási(?), dehogyis(!), rontási erővé hatalmasodott. A kérdés pedig századoktól öröklötten új évezredbeli, változatlanul dráma: emberi és magyar: arcunkat, vagyis piszt-rángtermészetünket mi módon őrizhetjük meg?

KOLOZSVÁR, 2017. szeptember 30.

(Fárel alakítója, Senkálzky Endre nyilatkozta volt: a sikeres alakítás és előadás neki azt jelenti, hogy a szabadság élményét éli meg. Egykor és ma sincs másképp, a zsöllye nézője is átlényegül: a hétköznapiaságból egy magasabb sorsszférába, ahol egyéni és közösségi létének kérdéseit felismerheti. Társulataival együtt dolgozva, s majd az előadással a rendező varázslatos erőként a nézőt is a maga körébe ragadhatja, ilyenképpen a sokaságot közösséggé avatja, emeli pontosabban. A tragédia nem tűnt el, csak a percenként ránk zúduló eseményekből nehéz emberi és nemzeti katarzissá fűteni a kis és egyetemes rémvilág híreit, s belőle párolni az igazságot. Hogy a szombati, nizzai gyalázatra hétfőn mindenféle nemzetközi jóváhagyás nélkül felszállt francia bombázók megtorlasként, a tengerparti ártatlanok sokszorosát pusztították. Több százezer keresztény mártírúma a nagyvilág hatalmasainak egy menetelést se érdemel. Föntről való büntetés volna? A kereszténységét megtagadott uniós gondolat megroppant, hullafoltjai után már oszlási tüneteiről naponta értesülünk. Az exitus jele a lapítás is. Ilyenképpen giccsel turmixolt

paródia a rettenhetetlen könnyes szolid-állás napi, heti üzemmenetben immár, mert „bennünket nem lehet megfélemlíteni!”...Kvótát muzsikálnak és az „európai értékek” nevében A. Merkel brüsszeli gengszterpolitikusok több ezer hivatalnok bűnsegédletével éberkedik, miközben a Kárpát-medencében egy utcatábla magyar feliratáért vagy egy iskola életben tartásáért is ádáz harcot muszáj indítani. Ami persze belügy, miközben már-már a csirke emberjogi kérdéseit vizsgálva centizik a ketrecek méretét és küllemét. A nyelvveszejtő ukrán oktatási törvényt a Trump-kormány üdvözlí. Emberi jogok? Ugyan már! Elnökök jönnek-mennek, a világhatalmi érdek és a kénköves búzból fogant arrogancia változatlan. Sok a duma, de a tény: Washington és Brüsszel Kelet-Európát gyarmatként akarja uralni. A küzdelem heroikus.

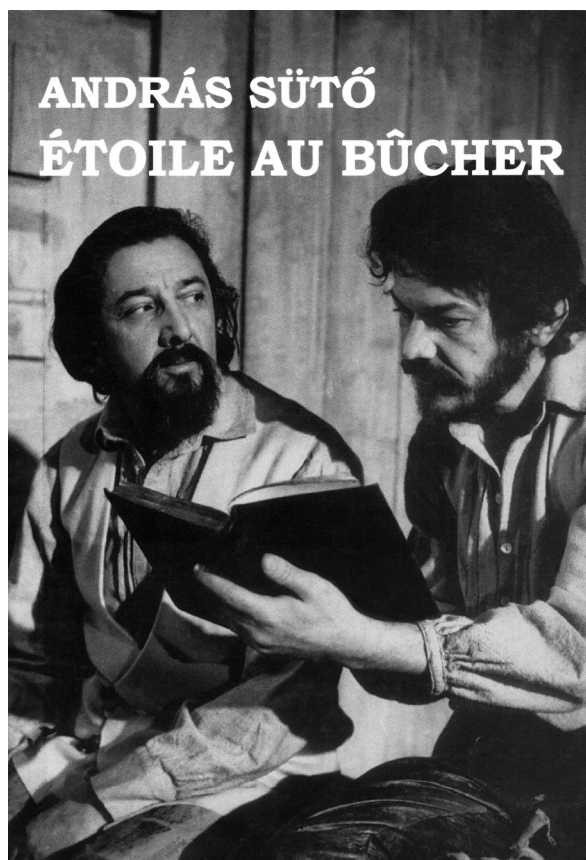
Ne hagyjuk a diplomát, ne hagyjuk az iskolát, de Reményik Sándor gondolatát folytatva: ne hagyjuk a színházat se! Mert az önámítás, amikor a kisebbségi létben a színház sorsát feledve a világdívatnak illegeti magát. Ömlik a színpadra az amerikai bővli, s az önfeladásnak micsoda mélysége, amikor Páskándi Géza szülővárosának színháza egy Caragiale-komédiában (román rendező) a magyar koronát gyalázza, de írójának több tucat darabjáról nem vesz tudomást. S a magyar állam művészházat avat Szatmáron, benne színészlakásokat, mert áldozatosan szórakoztatja a magyart, aki pedig a Szent Korona gyalázását már botránynak se érzi, amint az anyaországi nézők sem. Bányavirágzás: téatrumi díjak, „szakmai” ünneplés, miközben mániás szolgaság: az önpiszkolás, bővli kabaréstílus mint stílusdiktátum, mint modernség üzemi teroszerűséggel működik. S persze a magyar kormány kötelessége, hogy a kanálisszellemet éltesse. A színház etikum is: Harag György mindenkori üzenete, s az ő színháza a görögök szertartásmódján történeti, lelki-közösségi mélységben ihletett. Anyanyelv, történetiség, sors-jelenidejűség hármasságában mítoszi mélységgel gondolkodott, s építette a kolozsvári téatrumot, a magyarság házáat. Hasonlóan másutt, ahol rendezett; Marosvásárhelyen, Szabadkán, Újvidéken Csehov trilógiájával vagy Gyulán Székely János darabjával. Mítosz az, ami soha nem volt, de mindig újra megtörténik, emlegette Cs. Szabó László az antik tudós, Kerényi Károly maximáját.)

...Mindig újra megtörténik... – folytonos éberség! Miniszterelnökünk napjai a hónap utolsó harmadában: szeptember 21-én a Széchenyi-vacsora házigazdája, másnap Varsóban a magyar-lengyel összetartozás gondjai következtek, aztán gazdasági erősödésünk tervében két nap Vietnamban, majd szerda: Szingapúr. Csütörtök: Macedónia, a menekült gátszakadás aggodalmában, péntek: Tallin, összeurópai értekezlet az informatika holnapjáról. Szombat: Kolozsvár a Reformáció 500 éves ünnepe. Egy hét hullámverésében kifejező mai hogylétünk és sorsunk foglalataként is.

Farkas utca. Mátyás király 1486-ban építésre rendelt, majd 1622-ben Bethlen Gábor által a reformátusoknak adományozott s most megújult temploma: ötszáz lelkipásztor palástban s ötszáz erdélyi presbiter vonul, s velük lépkednek a századok: Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere, Misztótfalusi Kis Miklós, Szász Domokos, kinek a szobrát is avatják a három protestáns egyház teológiai intézetének udvarán. Aztán: Ravasz László...: Mohácstól számolva több mint húsz nemzedék lánglelkű papjai, szolgálatosai, mondja Kató Béla püspök úr, s Pál

levelét idézi: „Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (Róm. 8/31). Bizony vannak ellenünk alább, de főképen maga-magunk... Átalakította Erdélyt is a reformáció; s ne feledjük az áldozatokat se: a szenvedésben megannyi sorsban: a gályarabság újkori mártírjai, a 44-es vasgárdapogromban kioltott magyarok, a Duna-deltába hurcoltak, a börtönben senyedett, ártatlan prédikátorok sokasága is a mai ünneplőkkel menetel. Kós Károly kovácsoltvas csillárját vágja be az operatőr, s úgy látjuk-halljuk Kató Bélát, amint az újrateremtő erőről beszél: „Száz év óta senki nem tette meg velünk” – köszönve az anyaország segítő erejét. Mert nem a visszaszerző handabanda, hanem a cselekvő segítség a gyógyír. „A kisebbségi lét nem tűri a szétforgácsolódást” – mondta, és újramondta Sütő András: az önemésztő tusakodások, megosztó-omlasztó évek után biztató fordulat, hogy a legnagyobb erdélyi párt vezetője, Kelemen Hunor is jelen van, és beszél a Farkas utcai ünnepen. Metaforikus sűrítéssel száz év történelmi politikai tanulságát összegzi: Tordától Gyulafehérvárig „még ösvény se épült”. Tolérance! Tolérance! A román társadalom lélektanának titkos és vulkanikus mélysége: dantei bugyrok működnek ma is. Hogy negyedszázad se érlelte felnőtté a román politikát arra, hogy becsülje nemzetiségét. Amely lassan évszázada higadtan, türelmesen, mindig erőszak nélkül viselte a nyomorgatás változatait. Jött király, jött a nacionalista pártvezér, beütött a demokrácia, de a magyar-piszkolás fáradhatatlan leleménnyel a román politika vezéreszméjeként működik. Ilyenképpen ma is abszurd álomszerűség hivatkozni a gyulafehérvári pontokra. Mi több: politikai provokáció. Tolérance! Tolérance? Vajon miért éri meg a román politikának, hogy programos boldogtalanságban konzerválja lakosait, magyar polgárait, népközösségét? Politikai nyereség volna örök időre, ha maga a többség kezdeményezné azokat kisebbségmegtartó nyelvi és egyéb törvényeket, ellenőrizné betartásukat abban az igényben, hogy a magyarság társias otthoniasságban éljen. Kálvin írja: „Mert ha türelmesek vagyunk, bizonyos, hogy amennyire rajtunk áll, jó egyetértésben és békességben leszünk mindenkivel” (*Kik a boldogok?*). A zavarkeltés okát is elemzi Kálvin, s ez tegnap és ma is változatlan öszspárti program a román nagypolitikában: zavart kelteni és békétlenséget szítani a magyar életben. Tolérance? Tolérance! A magyarok, Bocskai szabályjára sosem gondoltak, boldogan és félelem nélkül óhajtanak élni. De hát egy március 15-ei ünnep jóváhagyása sem múlhat el botrány nélkül Marosvásárhelyen. Fönt és alább miniszterek és Caragiale-hivatalnokok „jog”-szolgák ötletekben sziporkáznak, hogyan tiltsák be a magyar feliratot, büntessenek egy önkormányzatot, mert székely zászlót tűzött a homlokára. Tartósan szabotálják az egyházi tulajdon súlyos részének visszaadását is – a rablási mánia fáradhatatlan. Egyszerű számvetés: végzetesen belerokkanna Románia, ha másfél millió magyar úgy határozna, hogy elhagyja szülőföldjét. Nem hagyja, persze, csak szívósan szívárogo. A 120 éve született Tamási Áron farkaslakai sírján a koszorúk, szalagok, csokrok mezeje pedig vallomás is: Erdély szülőföldünk, „miénk ez a föld”. Most ott tartunk, már az is nagyköveti, politikai és belügyi hisztéria és erdélyi magyar kutatók fenyegetésének tárgya, hogy Trianon történetének tu-

dományos tisztítása végre elkezdődik. „És te megmaradsz minden időben...” – zúg Béza genfi éneke Szenci Molnár átköltésében, s a századok erdélyi magyarsága együtt zsoltározik a Farkas utcai ünneplő gyülekezettel. S majd a teológia épületének megújulását ünnepeelve Orbán Viktor Széchenyit idézte: megéri-e magyarnak lenni? „Felemelő érzés, de nem kifizetődő.” Kolozsvárt követően a szászfenesi templom ünnepén, majd Nagyváradon a teológia évnyitóján is pendítette: az összetartozás, az érdemesség érzése úgy tartósodhat, ha az anyaország gazdasági, erkölcsi, szellemi ereje kisugárzó erővel „kifizetődő” reménységet ígér a kisebbségbe kényszerült Kárpát-medence magyarok holnapjának is. Hitele: a becsületre alapozott nemzeti érdektől vezérelt, az önkritikus bátorságra is alapozott kormányzás. Ám ezért harcolni kell, a politikusnak különös-képp, ahogy Kálvin írta: „Ha pedig mindenkivel békességben akarunk élni – harc nélkül –, ez annyit jelent, mint megtagadni Istent! Átok volna ilyen békességen.” Mégis, és ezerszer mégis; dacolva a Rontás erőivel, a megújító cselekvés jegyé-

*András Sütő: Étoile au Bûcher / Csillag a máglyán
(Institut Hongrois, Paris – Balassi Kiadó, Budapest, 1999)*

ben, a bartóki Concerto álmában, más népekkel összefogva reményünk, hogy hitbéli erős várunkat, vagyis emberi és nemzeti arcunkat megőrizhetjük.

„Tolérance! Tolérance!” A fenséges ünnepen megrendülten nézem ötszáz esztendő palástos küldötteit, akár Harag György egykori és mai álomszínpadán a néma s egylelkű-sorsú sokaság a lutheri szavakat újkorivá hangolva, Balog Zoltán gondolatában hitvallásként sugallja: „Itt élünk, másként nem tehetünk.”

JEGYZET

Köszönöm Harag Ilonának, hogy Harag György rendezőpéldányát és a kolozsvári *Csillag a máglyán* előadás 1979-es bukaresti tévéváltozatát is megismerhettem. Elég sajnós, hogy mint annyi más romániai magyar filmet, a Magyar Televízió mindmáig nem vetítette. Az írás a tévéfelvétel mellett a kolozsváriak három előadásának emlékeit is tartalmazza: 1976. márciusi kolozsvári bemutató, majd a társulat Sütő-trilógiája keretében Kolozsvárott (1979. február) és Budapesten (1980. február) újra látott előadásainak élményeit. E sorok szerzője látta a Madách Színház ősbemutatóját (1975. december), továbbá a kaposvári (1976) és a sepsiszentgyörgyi (1977) változatot Zsámbéki Gábor, illetve Völgyesi András elképzelésében, továbbá Ádám Ottó rendezte filmváltozatot is. Valamennyi előadás tanulsága is benne foglaltatik a dolgozatban.

IRODALOM

Béza, Theodor: *Kálvin János élete* (ford. Rác Kálmán. Kálvin K., 2017); Birkás Antal: *Reformáció, államhatalom, politika* (Luther K., 2011); *Csak tiszta forrásból* (Szerk. Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980); Illyés Gyula *Összegyűjtött versei*, II (szerk. sajtó alá r., utószó, jegyz.: Domokos Mátyás. Szépirodalmi K., 1993); Illyés Gyula: *Újabb drámák* (Szépirodalmi K., 1974); Juhász István: *Kolozsvári disputa a Csillag a máglyánról* (*Confessio*, 1979/3); Kálvin János: *Kik a boldogok?* (Kálvin K., 2009); Márai Sándor: *Európa elrablása* (Akadémiai K., é. n.) Németh László: *Szerettem az igazságot. Drámák, 1931–1955* (Magvető–Szépirodalmi K., 1971); *Páskándi Géza színművei* (Magvető K., 1974); Oswald, Spengler: *A nyugat alkonya*, II. köt. (ford. Simon Ferenc. Noran Libro, 2011); Stendhal: *Francia földön* (ford.: Lontay László. Magyar Helikon, 1975); Sütő András: *Erdélyi változatlanságok* (szerk. jegyz.: Cs. Nagy Ibolya. Kossuth Egyetemi K., 2001); Szász László: *Sütő András Kálvin és egyházi recepciója* (*Pro Minoritate*, 2017. tavasz); Cs. Szabó László: *Hunok Nyugaton*. 2. kiad. (Könyves Kálmán K., 1994); Szócs István: *Fordított Galilei* (a *Csillag a máglyán* kolozsvári műsorfüzete, 1976) Varga Attila: *Kálvin János eszméinek és egyházszervezői munkásságának hatása az alkotmányjogra* (*Pro Minoritate*, 2017. tavasz); *Válogatás Kálvin János műveiből* (összeáll. Bolyki János. Kálvin K., 1993).